

Vad händer i en kyrklig handling? Om närvaro, kropp och tolkning i riten

Lena Sjöstrand

Min bakgrund

I Lunds stift, i likhet med flera andra stift i Svenska kyrkan just nu, har vi startat ett arbete med kyrkliga handlingar. En enkät genomfördes för några år sedan bland stiftets församlingar och ur svaren från enkäten vaskades fram tre fokusområden som stiftsstyrelsen gett stiftskansliets medarbetare i uppdrag att särskilt arbeta med. De tre områdena är 1. *Levande gudstjänst, särskilt kyrkliga handlingar* 2. *Öppen, närvarande kyrka* 3. *Den goda arbetsplatsen*.

Som en konsekvens av detta var *Kyrkliga handlingar* tema vid den teologdag som dåvarande biskopen Christina Odenberg inbjöd stiftets präster till våren 2007. Karl-Gunnar Ellverson föreläste den dagen. Även jag fick glädjen att göra det. Uppdraget för mig var att med utgångspunkt i min masteruppsats om kroppen i ritualen lyfta fram några tankar för arbetet med kyrkliga handlingar.

När höstens Leitourgiasamling planerades frågade Karl-Gunnar mig om jag kunde tänka mig att hålla samma föredrag här.

Det ska jag göra nu!

Jag har gjort en lätt bearbetning inför i dag. Men teologdagen som en slags horisont för det sagda finns kvar. Kontexten för det jag säger är frågan om hur vi uppfattar kroppen påverkar hur vi agerar i de kyrkliga handlingarna.

Ni som var med vid Leitourgias årskonferens i år kan också förmärka beröringspunkter med Kari Veitebergs föreläsning från i fjor. Liksom Kari intresserar jag mig också för vad vi kan utvinna i mötet mellan teatervetenskap och teologi när det gäller att tolka och utveckla gudstjänster.

(Det är också på det området som jag nu går vidare med ph.d. studier – Kropp i ritual, teologi och teater.)

Bakgrund

De kyrkliga handlingarna är en betydelsefull del av kyrkans liv. Undersökningar säger att ett tungt vägande skäl för människor att vara med i kyrkan är att få del av livsriterna som dop, konfirmation, vigsel och begravning.

Jonas Bromander visade i sin undersökning *Medlem i Svenska kyrkan* från 2004 hur de kyrkliga handlingarna utgör det sammanhang som mer än något annat förenar Svenska kyrkans medlemmar. Ungefär 70 % av medlemmarna, hade då undersökningen genomfördes, under det senaste året deltagit i en kyrklig handling och hela 80 % menar att tillgången till ceremonier är ett viktigt skäl för att tillhöra Svenska kyrkan.

Svenska kyrkan finns närvarande då livets största händelser ska manifesteras och ritualiseras. Jonas Bromanders tolkning är att medlemskapet i Svenska kyrkan blir en resurs för människor

som hjälper dem att färdas över gränser och att därigenom skapa och vidmakthålla relationer, med Gud, med tiden, med släkt och vänner, med dem som befinner sig där man inte själv är. Det är ett stort förtroende vi får. Att vara med vid gränssituationerna och stödja människor båda i nära relationer och i förbindelser till det som sträcker sig utöver vårt här och nu.

- Vad är det då som gör att människor nu i stor utsträckning är nöjda med det de möter vid de kyrkliga handlingarna?
- Hur kan vi som kyrka agera så att det gestaltande av livsriterna vi erbjuder blir fortsatt meningsfullt för människor?
- Finns det något i kompetensen som präster behöver utvecklas eller förändras för att de kyrkliga handlingarna verkligen ska vara denna tillgång för människor?
- Vad händer i en kyrklig handling? Vad gör vi i riten? Hur kan vi tyda och medvetet arbeta med handling och skeende?

Det är de frågorna som jag kommer att prata om. Man kan närma sig frågorna från olika håll. Jag har valt att stanna vid det som jag kallar *handlingens dimension i livsriterna*.

Kroppslig ingång till riterna

Handlingen är nämligen en viktig ingång till livsriterna. Man bär sitt nyfödda barn till kyrkan. Vattnet på barnets huvud, ljuset som tänds, namnet som nämns hör till och markerar övergången och förändringen i en gemenskap när en ny människa fötts. Här börjar också separationen mellan barn och förälder. Kyrkorummet är ett offentligt rum. Barnet lyfts upp och visas för en större gemenskap än den egna familjen. Kretsen kring barnet vidgas genom faddrarna, slakten, prästen och församlingen. Det är genom rörelser, handlingar, beröring och beledsagande ord dopet sker.

Även vigseln har en stark kroppslig sida. Tidpunkten markeras genom speciella och högtidliga kläder. Paret vandrar in i kyrkan. De kanske förblir stående i centrum för allas blickar under hela ritualen. De byter ringar, faller på knä, uttalar på ett förhöjt vis löften till varandra. När de går in i kyrkan går bruden till vänster och brudgummen till höger. När det går ut har de växlat plats.

Begravningen skapar även den ett kroppsligt rituellt rum. Oavsett om kistan finns i kyrkorummet eller kapellet när gudstjänsten börjar eller om den bärs in när de anhöriga anländer följer man den döde till denna gränssstation. De anhöriga går fram till kistan och kanske samlas runt den. De lägger sina blommor, någon rör vid kistan som en sista beröring av den döde. Prästen läser slutbönen över den döde och välsignelsen över församlingen kanske genom att placera sig mellan kistan och de anhöriga.

Efter ritualen går de levande åt ett håll och den döde förs åt ett annat. Fysiskt uttrycks detta tydligast vid jordbegravningens avsked när kistan sänks ner i graven.

Andra signifikanta tecken för begravning kan vara doften av liljorna i kyrkan eller kapellet och smaken av den heta buljongen vid minnesstunden.

Den här nivån av handlingar, skeenden och kroppsspråk i ritualen knyter an till en existentiell, mänsklig situation.

Att kroppsspråket är grundläggande när det gäller att närma sig världen och den andra människan ser vi redan hos det nyfödda barnet. Genom kroppen kommunicerar barnet med omvärlden. Det förmedlar känslor och behov. I samspelet mellan den vuxne och barnet är kroppens språk viktigt. Barnet och den vuxne speglar varandra. Barnet ler och får svar från den vuxne som skrattar tillbaka. Hos det lite större barnet går det att känna igen förälderns kroppsspråk. Barnet imiterar, prövar och använder sin kropp för att uttrycka sig och för att ta emot intryck från andra. Upplevelser i kroppen skapar den inre medvetenheten.

Trots denna grundläggande mänskliga erfarenhet som vi delar tycks vi ha en tendens att glömma hur primärt kroppens språk är. Vad beror det på?

Handlingens dimension som tydning

På gudstjänstens område har vi ofta koncentrerat oss på att analysera liturgins språk. Veldig mycket gudstjänstförnyelse handlar om text och agendor även om vi alla vet att man genom att läsa grannförsamlingens agenda får en mycket bristfällig bild av hur gudstjänsten egentligen är. Vi börjar automatiskt ställa frågor om gestaltningen för att förstå. ”Hur ser rummet ut?” ”Står eller sitter de?” ”Kan prästen texten utantill?” ”Vilka instrument används?” ”Hur är attityden och relationen mellan människorna som använder denna gudstjänstagenda?”

Praxis leder oss till frågor om handling. Trots det hittar vi sällan sätt för att beskriva och reflektera kring människans handling och kroppslighet som bärande dimensioner i gudstjänsten. Det gäller både i det pastorala arbetet och inom liturgikforskningen.

- Detta har gjort det svårt för oss att förstå och tyda vad som händer i en kyrklig handling.
- Det räcker inte att enbart analysera orden i dopritualet eller att formulera nya böner för vigsel och begravning.
- Vi behöver också utveckla teologi som kan hjälpa oss att förstå det som händer i kyrkorummen och i de kyrkliga handlingarna.

En del traditioner och forskning som kan ge oss material för att förstå handlingens dimension har jag kommit i kontakt med i samband med masterstudier i Köpenhamn. Min utgångspunkt då var att skriva om *delaktighet*, detta ledord i mycket gudstjänstarbete. Jag ville ge mig i kast med begreppet eftersom jag alltmer börjat tycka att det är problematiskt. Vad menar vi egentligen när vi säger delaktighet? När jag närmade mig begreppet fördes jag ganska direkt in på frågor om närvaro, kropp och tolkning.

Det jag nu kommer att göra under resten av detta föredrag är att presentera en del av det som jag mött i mina studier och som jag tycker har varit en hjälp för mig att bättre förstå handlingens dimension i gudstjänsten.

Det är främst tre källor som jag använt mig av: filosofi, ritualvetenskap och teatervetenskap. Något från varje källa kommer jag att lyfta fram här.

Till sist vill jag med utgångspunkt i detta pröva några möjliga konsekvenser för arbetet med de kyrkliga handlingarna.

Filosofi

Låt oss alltså börja med något från filosofins område.

Ibland är det uppenbarligen svårt för oss att knyta samman handlingen i ritualen med det intellektuella och teologiska innehållet. En bidragande orsak till denna svårighet kan vara att vi är präglade av en idealistisk och dualistisk människosyn.

Ordet idealism är en mångtydig filosofisk term som har rötter tillbaka till Platon. Företeelsen fick förnyad aktualitet med filosofen René Descartes (1596-1650) som inspirerades av matematik och geometri och formulerade sin berömda tes ”Jag tänker, alltså är jag till”. Utifrån den bygger han sin filosofi. Förnuftet och den inre världen blir det centrala när det gäller att förstå människan och omvärlden.

Synen uppstår att tänkandet är det som konstituerar det mänskliga.

Detta får konsekvenser för hur vi ser på ritual. Det uppstår en hierarki mellan tanke och medvetande. På gudstjänstens område blir text och lära primär och den rörelse och gestaltning som gudstjänsten rymmer finns med för att uttrycka det som redan formulerats i ord.

Den idealistiska människosynen problematiseras i vår tid. Vi börjar alltmer beskriva världen som ett skeende som vi deltar i snarare än som en bok vi läser. Men ibland på gudstjänstens område agerar vi som om gudstjänst först och främst är texter att läsa i en bok.

Ett exempel på kritisk analys av idealismen och Descartes finner vi hos de två amerikanerna George Lakoff, lingvistikern och Mark Johnson, filosof. De har skrivit en bok som heter *Philosophy in the flesh*. Med material från kognitionsforskning bearbetar och omprövar de den traditionella västerländska filosofin.

De har gjort upptäckten att vår förmåga att förstå och skapa mening är starkt knuten till vår kropps rörelser

De visar att det inte finns något självständigt förnuft oberoende av vår perception och kroppens rörelser. Våra kroppar och våra hjärnor, vårt sätt att interagera med omgivningen är basen för de metaforer med vilka vi förstår och beskriver världen. Erfarenheten och kroppen formar begreppen. Det speciella sätt vår kropp är skapad på påverkar vårt sätt att tänka.

Ett exempel är metaforen käril-behållare. Den utgår från vår egen upplevelse av att vara kropp med yttre och inre. Kroppen kan omsluta något och utgör gräns mot omgivningen. Vi upplever oss själva som rum. Vi skapar rum genom att bygga hus och inreda.

När vi möter en annan människa skapar vi ett rum mellan oss, oavsett om det är när vi ska forma ett gudstjänstrum, möblera ett samtalsrum eller när vi stannar till på gatan för att hälsa. Vi har alla vuxit till i ett rum, vår mors livmoder. Utifrån dessa upplevelser får vi en grupp av metaforer för rum och rumslighet.

Lakoff och Johnson vill undvika att separera människan i en andlig och en fysisk del. Istället håller de samman människan och visar att tanke och begreppsbildning hämtar inspiration från känslor och sinnesförnimmelser. Hur vi står och går och rör oss ger oss också material för tänkande och reflexion. De kritiserar en uppdelning där förnuftet enbart ägnar sig åt att bilda begrepp och kroppen ägnar sig åt rörelser och förnimmelser.

De visar också att vi inte behöver lyfta fram handlingens dimension på bekostnad av tanke och lära. Samma dualism upprätthålls om man bara vänder på värderingen och säger att handling är viktigare än tanke. Lakoff och Johnsons forskning visar på möjligheten att överskrida dualismen och se människan som en helhet.

En slutsats för de kyrkliga handlingarna. Vad vi faktiskt gör i riten är inte underordnat frågor om dogmatik och lära. Handlingen och gestaltningen ger material för att forma Gudsbild och tolkning av livet. När vi försöker förstå vad som händer i en kyrklig handling kan vi utvinna lära och dogmatik ur själva skeendet. Gestaltandets uppgift är större än att ge form åt en redan formulerad lära. Ritual är något mer än verktyg för att förmedla ett budskap.

Ritualvetenskap

Även inom forskningen kring ritual har det skett en förskjutning och förändring i synsätt. Tidigare ritualteorier beskrev ofta ritual som en händelse som kommunicerade ett symboliskt innehåll. Först fanns en myt eller en idé som kommunicerades med hjälp av ritualen. I begynnelsen var myten.

I dag är man mer benägen att säga: i begynnelsen var riten. Själva handlingen och skeendet kommer i fokus. Förenklat uttryckt skulle man kunna säga att dop enligt ett symboliskt synsätt handlar om hur kyrkohandbokens skrivna ordning, själva berättelsen ska kommuniceras. Medan en ritualtolkning inriktad på handlingen startar i hur det faktiskt går till i kyrkorummet när dopet sker.

Två ritualforskare som arbetar med ett socialvetenskapligt perspektiv är Gunter Gebauer och Christoph Wulf. De utgår från gemenskap och relation när de beskriver ritualer. Samspelet med världen och medmänniskan har stor betydelse för dem.

Med begreppet *mimesis* vill de beskriva vad som sker i detta samspel. Ordet *mimesis* kommer från grekiskan och betyder efterbildning.

I ritualen kommer det mimetiska skeendet till uttryck i hur deltagaren i en ritual härmar andra i riten. Ritualen erbjuder former och handlingar som den enskilde går in. Deltagaren står, sitter, faller på knä går fram för att ta emot mässans bröd och vin. Ritualen innehåller citat och den går att upprepa. Ritualen formar den enskilde och erbjuder handlingar som bärs av gemenskapen.

Det vi faktiskt gör i en gudstjänst kan fungera som broar mellan oss. Vi gör och kan sedan prata om det vi gör. Att känna på vattnet vid dopet kan ge upphov till samtal om vad vatten betyder för oss.

När vi tillsammans, föräldrar, faddrar och präst lägger händerna på barnets huvud kan det påverka hur vi upplever vår relation till barnet. Det ger också en erfarenhet genom vilken vi kan ana något av Guds omsorg om barnet.

Ritualen kan bli en handling, ett delat skeende, som ger material för att berätta om inre erfarenheter till exempel vid ett barns födelse. Bron är inte enkelriktad så att det inre finns först och sedan får sitt uttryck i ritualen. Istället tror jag att man kan röra sig fram och tillbaka över bron.

Ritualen ger språk för en inre upplevelse. När den enskilde berättar om det hon eller han varit med om påverkar det hur hon upplever situationen nästa gång hon deltar i en kyrklig handling. Ritualen får också funktionen av att relatera något privat och enskilt till det gemensamma.

I våra samhällen erbjuder de kyrkliga handlingarna en form för övergångar i olika livssituationer. Det var ju också vad Jonas Bromander upptäckte i sin undersökning. Ritualen fungerar mimetiskt. Man går in och gör det som ska göras. Man härmar. ”Hur brukar man göra?” är ingen ovanlig fråga när olika alternativ i själva ordningen diskuteras.

Det finns former att gå in i, i ritualen. Samtidigt sker något mer än underordning under formerna. Det föreskrivna agerandet är inte så färdigt att det inte ger utrymme för egna bidrag. Att hitta en balans mellan färdig form och egna tillägg är ofta en central uppgift för präster i förberedelsen av en kyrklig handling. Uppgiften är att göra deltagarna förtrogna med den föreskrivna formen och samtidigt ge utrymme för vad de själva vill bidra med av egna symboler och traditioner. I en syn på ritual som utgår från handlingen blir arbetet med den här balansen mellan att härma och själv bidra en viktig del av förberedelserna för den kyrkliga handlingen. Detta är ett teologiskt arbete.

Det mimetiska skapandet har således två sidor: de handlingar som erbjuds den enskilde och individens sätt att uttrycka sig i relation till detta.

För att en ritual ska fungera måste den på samma gång kunna härbärgera en rad olika upplevelser och tolkningar av det som sker. Den tanken framförs av en annan ritualforskare, Catherine Bell. Den ritual blir levande som förmår skapa en känsla av gemenskap utan att ta bort individens självständighet.

Denna tanke kan fungera som ett memento, om vi i förkunnelsen, blir allt för benägna att tala om vad vi tror att alla känner och upplever. Det finns nämligen nästan alltid någon bland deltagarna som har en annan upplevelse. Catherine Bell visar är att bara de ritualer som lämnar utrymme för olika känslor och tolkningar förblir levande och relevanta.

Vad händer då med den gemensamma förståelsen av de kyrkliga handlingarna om de rymmer så många olika tolkningar? Ska kyrkan känna oro för att teologin vattnas ur?

Här tycker jag att bilden av den mimetiska processen är ett fruktbart sätt att tänka som hjälper oss att finna en position mellan synen att ritualen inte alls betyder något respektive att ritualen betyder precis det kyrkan bestämt. Den mimetiska processen betonar att ritualen inte är öppen för vilken tolkning som helst.

Betydelsen kan inte heller helt läsas ut av de liturgiska formuleringarna i böner och texter. Den kyrkliga handlingen bär på en mening som överskrider individens tolkning. Samtidigt som ritualen rymmer olika tolkningarna och kan härbärgera motstånd. Den mimetiska relationen är både dans och friktion.

Teatervetenskap

Dans och friktion kan också uppstå mellan de båda syskonen teater och ritual, teater och gudstjänst. På bäggedera områdena brottas vi med frågor om delaktighet och förhållandet mellan aktörer, deltagare och publik. Gestaltandet är viktigt både i kyrkan och på teatern.

Jag ska nu lyfta fram några begrepp och tankar från teaterns värld för att belysa de kyrkliga handlingarna.

Publik, det är inte en term vi gärna använder. Samtidigt är den folkkyrkliga situation något annat än gudstjänsten i den lilla, mycket väl sammantvinnande gemenskapen. Inte minst i de kyrkliga handlingarna firar vi ofta gudstjänst med människor som inte är så förtrogna med gudstjänstens koder. När vi är tillsammans i de kyrkliga handlingarna vill vi gärna att alla ska känna någon form av delaktighet; inte bara titta på eller förvandlas till publik i någon förenklad mening.

Inte heller alla teatertraditioner är så förtjusta i begreppet publik. Om mycket av gudstjänstutvecklingen handlat om att bryta ner gränsen mellan kor och skepp, så har mycket av teaterarbetet handlat om att bryta ner gränsen mellan scen och salong.

Ett exempel på en person som medvetet arbetat med detta är den polske teatermannen Jerzy Grotowski.

Ett nyckelbegrepp för honom är begreppet *vittne*. Grotowski strävade efter att omskapa publiken till vittnen. En person som är vittne vid en teaterföreställning är starkare existentiellt involverad än en åskådare. Vittnet låter sig dras in i ett skeende och kan erfara skådespelarens gestaltning som en bearbetning av den egna situationen.

Att vara vittne blir en mellanposition mellan att å ena sidan vara aktör och å andra sidan vara publik. Vittnet behöver inte agera i yttre mening men uppmärksammar skeendet på ett annat sätt än genom att betrakta eller bedöma. Vittnet bereder sig också för att det som gestaltas kan fungera som en gestaltning av personens egen livserfarenhet. Både ett vittne och en aktör är sökande. Ett vittne har dessutom betydelse för att ett skeende ska kunna genomföras.

Jag tycker att vittnesbegreppet är spännande att applicera på de kyrkliga handlingarna. Många av de närvarande vid en kyrklig handling har just en sådan mellanposition som Grotowski säger kännetecknar vittnet. De befinner sig i mellanrummet mellan att aktivt och konkret delta och att vara åskådare. Vittnet bidrar till att det som ska ske på teatern eller i ritualen kan ske. Även om han eller hon inte agerar kan det som skådespelaren eller aktörerna i ritualen gör bli till en bearbetning av vittnets egen berättelse. Ibland uppfattar vi lite schablonartat delaktig som att alla konkret ska utföra något i gudstjänsten. Där tror jag att vittnesbegreppet kan vara en hjälp att se delaktighet på fler sätt.

Vittnena är i någon mån nödvändiga för att ritualens transformation ska ske. Vi kan till exempel inte viga ett brudpar utan att det finns vittnen. Ibland går vittnena själva igenom en förvandling i ritualen. Tänk till exempel på brudens mamma som blir brudgummens svärmor i och med vigseln. Vittnen har genom sin närvaro en funktion och är deltagare i ritualens vidare cirkel.

För att förvandlas från betraktare till vittne kan man behöva hjälp. Nyckelordet tror jag är *närvaro*. Det som kan hjälpa församlingen vid en kyrklig handling till närvaro stärker också

känslan av att vara delaktig och involverad i det som sker. I den formen av delaktighet överskrids gränserna mellan aktivitet och passivitet. Overksamhet i yttre mening behöver inte betyda att man inte är delaktig. Att vara ett närvarande vittne innebär att gå in i det som ska ske, att inte stanna i rollen som observatör eller bedömare.

Begreppet närvaro är också något som förenar teater och liturgi. Både i teatern och i gudstjänsten sker det som sker här och nu. Det utspelar sig inför ögon och öron hos de andra som är där, övrig församling, åskådare, vittnen, publik.

Om man på teatern gestaltar rollen av en historisk person gör man anspråk på denna persons samtidighet. ”Jag är fröken Julie”.

När instiftelseorden sägs är de samtidiga med oss. Det är inte bara ett då vi kommer ihåg utan något som sker nu.

Från teatern vet vi hur en person/skådespelare kan skapa närvaro lång innan berättelsen börjar berättas, enbart genom den kroppsliga närvaron. (EX med Börje Ahlstedt i Jon Fosses *Dröm om hösten*)

Inom teatervetenskapen har man sedan 1960-talet varit engagerad i att försöka förstå vad som skapar denna närvaro. Hur går det till när en skådespelare verkligen kroppsligt är där och skapar relation med andra människor som också kroppsligen är där? Inom till exempel performancekonsten har man medvetet arbetat för att som skådespelare inte representera eller vara ett tecken för något annat utan att genom att sin kropp ta ett rum i besittning. Man prövar olika metoder för att skapa spänning, gestalta brott i förhållande till det vanliga, vardagliga användandet av kroppen. Ett exempel: om man ska röra sig över scenen till vänster börja med att ta ett steg till höger och sedan hastigt och kraftfullt byta riktning. En annan metod är att arbeta med slow motion. (Jmfr Börje Ahlstedt).

Det som kännetecknar dessa olika metoder, som jag här bara kan antyda, är att man för att skapa närvaro kombinerar kropp och ande. Den närvarande kroppen får sin attraktionskraft och sin förmåga att skapa koncentration just av denna sammantvining av ande och kropp. När jag som åskådare, vittne, del i en församling möter denna kropp som håller samman kropp och ande kan det få en förvandlande effekt också på mig. Splittringen helas och överskrids. Någoting grundläggande mänskligt gestaltas. ”Ja det är så det är.” Någon teatervetare som studerat detta beskriver det som en erfarenhet av igenkännande, av lycka.

Stämmer nu detta borde det vara en viktig väg för den som leder gudstjänst och agerar i gudstjänst att medvetet arbeta med sin egen förmåga till närvaro. Som en väg för att skapa närvaro hos den övriga församlingen. Sättet vi är kroppsliga på i gudstjänsten förmedlar en människosyn, en människoerfarenhet.

Ju mer de som leder gudstjänsten kan vara i nuet, tillsammans med de människor som är där och i den gudstjänst som firas desto lättare är det att bjuda in andra till närvaro. Det gäller alla, musiker, präster, kyrkvårdar och den mer vana delen av församlingen.

Vi kan också arbeta konkret med gudstjänstens uppbyggnad. När dopet fogas in i huvudgudstjänsten blir det en uppgift att verka för att dopföljet inte bara reduceras till observatörer av några andras gudstjänst fram till själva dopdelen. Kanske kan man använda gudstjänstens inledande del, som vi nu allt oftare kallar samling, just till att samla och

synliggöra oss som är där? Dopföljet kanske går med i processionen och nämns i de inledande orden. Gudstjänstens inledning kan bli till en dopaktualisering för hela församlingen.

Nu har vi tagit med oss en del material från de tre områdena: filosofi, ritualteori och teatervetenskap. Med utgångspunkt i det materialet vill jag peka på några möjliga konsekvenser för de kyrkliga handlingarna.

Konsekvenser för kyrkliga handlingar

Att förena göra och tolka

Materialet från de tre områdena inbjuder oss att förena vårt handlande, det vi gör, med vår tolkning. Vi behöver erövra en gudstjänstsyn som inte stannar i ord och verbala formuleringar. Det gäller såväl i det lokala arbetet med gudstjänsten, som när kyrkor reviderar och förnyar sina kyrkohandböcker.

Varför det då? För att vi mer och mer bli varse hur intellekt och kroppslighet hör samman. Ursenen med det lilla barnet i den vuxnes knä där det pågår ett flöde av kommunikation genom rörelser, ansiktsuttryck och ljud är inte endast en beskrivning av en ursprunglig händelse som vi lämnar när vi blir vuxna. Den komplexa kommunikationen där vi genom kropp och rörelse tillägnar oss världen och träder i kontakt med medmänniskan fortsätter hela livet. Det betyder att den kommunikationen pågår också när vi döper, viger eller begraver. En konsekvens blir att när vi förbereder dessa gudstjänster, samtidigt som vi väljer bibeltexter och psalmer och formulerar oss teologiskt i ord, också behöver arbeta med handling, rum, rörelse och kroppsspråk.

Handlingens dimension varken kan eller ska alltid översättas till ord. Ett konkret exempel är symbolhandlingar. För att en symbolhandling ska fungera kan vi inte inleda med att i ord berätta vad det vi nu ska göra betyder. Vi kan ge ett sammanhang för handlingen genom tema, texter och musik. Men om vi entydigt förklarar handlingen förvandlas den till att bli en illustration av det sagda. Den förlorar möjligheten att väcka olika associationer, känslor och tankar hos gudstjänstdeltagarna.

Att öva sig in i riten

En annan konsekvens jag vill pröva skulle kunna formuleras så här: *att öva sig in i riten*.

Allt i Svenska kyrkans gudstjänster kan man inte tillägna sig vid första besöket. En del kan uppfattas som främmande och märkligt. Det kan vara bra. Liturgin är som ett hus med olika skrymslen och vrår där man ständigt kan göra nya upptäckter och röra sig mellan olika miljöer. Frågan är hur man introduceras i huset. Om handling och kroppsspråk är grundläggande i gudstjänsten tror jag att vi mer skulle öva oss in i riten. Vi gör ofta det med barn och konfirmander. Men alltför få andra får den möjligheten.

Hur skulle man kunna öva sig in i dopgudstjänsten? Vår vanligaste form av dopsamtal sker kanske som hembesök hos dopfamiljen. Det finns mycket som är gott i det. Vi är på deras hemmaplan, vi kan lägga kraft på att etablera relation, vi lär känna något av familjens sammanhang.

Men ur ritualsynpunkt finns det vissa problem med modellen. Tänk hur det är när vi ska gå igenom själva dopgudstjänsten. Vi har med oss handboken eller en särskild dopagenda som vi delar ut. Och så börjar vi prata om hur det går till. När vi gör det har prästen ofta en film i huvudet som direkt börjar spelas upp. När vi läser orden i ordningen ser vi på filmen hur det ser ut när vi genomför riten. Medan dopfamiljen bara eller huvudsakligen möter dopgudstjänsten som en text.

Vi borde kanske vända på det? Att dopsamtalet sker i kyrkorummet där dopet ska ske. Och att vi övar, gör, leker, välj det verb ni föredrar, genom ordningen utan att ha den skrivna gudstjänstordningen mellan oss. Vid behov kan man se på texten i efterhand. Först när man i kroppen känt vad det rör sig om kan man vara mogen för att välja psalmer och texter.

Dessutom kanske vi skulle kunna problematisera vad som är hemmaplan genom att träffas i kyrkan. En risk är att om vi inte varit samman i kyrkan före dopet uppfattas den som prästens hemmaplan och familjens bostad som deras hemmaplan. Vi vill väl att dopfamiljen uppfattar också kyrkorummet som sin hemmaplan?

Gemensamt och eget

En annan konsekvens av materialet från de tre områdena leder till reflexioner kring balansen mellan det gemensamma och det egna. Inom ritualvetenskapen mötte vi bilden av den mimetiska processen som en beskrivning av hur människan kommunicerar med sin omvärld genom att imitera, härma och ge sitt eget bidrag.

I den kyrkliga handlingen erbjuds vi en form att gå in i. Själva ritualen blir en hjälp för den enskilde att relatera sin situation till något som är större. Den enskildes liv sätts i förbindelse med andra och med Gud. Bilden av den mimetiska processen visar att frågan ”hur brukar man göra?” aktualiserar en viktig aspekt av den kyrkliga handlingen. Det finns något före mig som jag kan gå in i. Ritualen uppfins inte i detta nu utan den har en historia som vi tillsammans kan vila i. Kanske är en slutsats av detta, att vi ska vara observanta när vi tillsammans med de anhöriga planerar en kyrklig handling så att vi inte översköljer dem med olika alternativ och valmöjligheter. Kanhända pressar vi fram en större individualisering än vad de önskar?

För att inte hamna i den andra ytterligheten, där det inte finns utrymme för individuella uttryck, kan vi ta hjälp av Catherine Bell. Hon betonar, som vi tidigare sett, att en ritual för att vara levande måste kunna rymma individens självständighet. Denna självständighet kan återspeglas just i de individuella valen.

Närvaro

Något annat att stanna till inför är närvaron. En känsla av närvaro kan hjälpa den som besöker en kyrklig handling att gå från observatörens position till deltagarens.

Prästens egna närvaro kan inspirera till detta. Hur kan man då arbeta med att vara närvarande? Här följer något som jag tycker att jag har haft nytta av. Men vi är olika och måste hitta vår egen väg. Vad som är bra för en av oss fungerar kanske inte för en annan.

Närvaro förutsätter att vi kan lägga egna behov och intressen åt sidan. Att inte vara kvar i det vi nyss gjorde och fundera på om det blev bra eller dåligt. Inte heller tänka på det som ska komma. De som arbetar med improvisationsteater, något som ju verkligen förutsätter närvaro,

brukar säga att det gäller att snabbt glömma både misslyckande och framgångar. Blir man för upptagen av det missar man det nya ögonblickets erbjudande. Kanske kan man prova att utnyttja sakristian som en sluss där vi lämnar det vi kommer ifrån och riktar in oss på det vi ska göra?

Ett annat sätt är att försöka identifiera vad som hjälper oss att komma i nu-läge. När är vi som mest närvarande? I vilka situationer har vi känt den där klarvakna livskänslan när vi helt och fullt varit engagerade i det vi gör? Kan vi hitta några bidragande faktorer? Är det något vi kan använda oss av när vi leder gudstjänst?

Vilka tankar, associationer och upplevelser kan utlösa ängslan, stråk av dåligt självförtroende eller annat som för oss bort från här-och-nu-situationen?

När vi blir allt för hemvana och trygga kan detta också förhindra närvaro. Närvaro har med nerv och nyfikenhet att göra. Försök att hitta en utmaning och något som väcker ditt intresse. Svara på ögonblickets inbjudan. Ljuset som letar sig in genom kyrkfönstren och bildar mönster på väggen. Barnet som gråter. Den gemensamma rytmen i rummet.

Något som också kan stärka närvaron är uppmärksamhet på den egna kroppen. Att stillna, andas några djupa andetag, ta in rummet kan vara en hjälp, för liturgen själv, men minst lika mycket för deltagarna i ritualen.

Erfarenheten av närvaro rör också vid gudsbild och gudserfarenhet. I den kyrkliga handlingen är vi tillsammans i och inför den närvaro vi ger namnet Gud.

En tät sammanflätning mellan materia och ande

En filmare berättade en gång om i vilken höjd man ska placeras kameran för att få de bästa bilderna. I de allra flesta fall, sa han, har man kameran i ögonhöjd. Med ögonen kommunicerar vi och får kontakt. Men, sa han, när man ska filma dans går det inte att filma ur ögonhöjd. Även om hela bilden kommer med så är det något i dansens kvalitet som går förlorat. Därför, konstaterade han, har jag nu kameran i maghöjd när jag ska filma dans. Då blir resultatet helt annorlunda.

Att identifiera och arbeta med handlingens dimension i livsriterna är ett sätt att filma kyrkliga handlingar ur maghöjd och se vad vi kan upptäcka som kan gå förlorat om vi stannar i ögonhöjd.

Handlingens dimension i livsriterna hör samman med en liturgisk och teologisk grundsyn. I gudstjänster handskas vi med påtagliga ting. Gåvor från skapelsen är del av våra liturgier: vatten, jord, bröd och vin. Vi har en sakramental hållning där vi ser dessa handlingar som uttryck för Guds kärlek och närvaro.

Det materiella kan vara bärare av det andliga. Men inte på det viset att det finns en motsättning mellan ande och materia. Inte heller så att materien bildar avstamp för en högre andlig nivå. Snarare går det att förstå som en tät sammanflätning mellan materia och ande. Detta för oss rakt in i den lutherska nattvardsläran där Martin Luther säger att vi i och under bröd och vin tar emot Kristi kropp och blod.

” . . . sakramentet är bröd och vin, men icke blott bröd och vin, sådant som man eljest ställer fram på bordet, utan bröd och vin omslutet av Guds ord och bundet därvid.” (Stora katekesen)

I Jesus blir Gud människa, eller kød som danskarna säger. Genom de kroppsliga erfarenheterna, som den som kallas Ordet och Visheten gör, formas också bilden av Gud. Mötena med andra, tröttheten, hettan, dammet, smaken av grillad fisk och vin, vattnet mot smutsiga fötter och hår som torkar dem, allt detta är inte oväsentligt utanpåverk. Här blir Gud till i världen. Inkarnationen är inte en illustration av vem Gud är. Det handlar istället om Guds risktagande, om överlåtelse åt kropp och värld – Guds närvaro.

I de kyrkliga handlingarna kommer vi med våra erfarenheter av födelse, kärlek och död. Erfarenheter som rör oss som hela människor, i kropp, själ och ande. Vi är närvarande där med våra liv. Inför en Närvaro. Genom ritualen får vi material för att tyda, gestalta och fira våra liv. Vi får utforska relationen mellan de egna livserfarenheterna och det som är större.

Föredrag vid Leitourgias konferens 2007